

تأملی در کتاب «شیخ مناجاتیان»

غلامرضا کلی زواره

شیخ مناجاتیان. محمدجواد نورمحمدی، قم، مفر خوبان،
۱۳۸۲، ۴۸۰ص، مصور، وزیری.

اصولاً آن جا که از خوبان و صالحان ذکری به میان می آید رحمت الهی نازل می گردد^۱ و البته خداوند اجر کسانی را که در این راستا زحماتی را تحمل می نمایند تباه نخواهد ساخت که در قرآن کریم فرموده است «انّا لانضیع اجر من احسن عملاً»^۲ و نیز «انّا لانضیع اجر المصلحین»^۳. آیت الله حاج میرزا جواد ملکی تبریزی در زمره علما و عارفانی است که در کتب تذکره و تراجم از وی با عنوان عارف فرزانه، استاد وارسته، فاضل متقی، جمال سالکان و صاحب فضائل و کرامات سخن گفته اند.

وی در نجف نزد مشاهیر حوزه این شهر کسب علم نمود و مراتب سیر و سلوک را در محضر عارف مشهور ملا حسینقلی همدانی طی کرد و به قله های کمال راه یافت، در فقه و اصول مکتب حاج آقا رضا همدانی و دیگر فقهای نجف را درک کرد، سپس به ایران آمد و در قم برای تربیت انسان ها همت گماشت و در واقع مروجی بزرگ برای دین و مری نامداری برای مؤمنین گشت.

شرح حال مختصر وی را می توان در آثاری چون الذریعه الی تصانیف الشیعه، طبقات اعلام الشیعه، آییند دانشوران، ریحانة الادب، علمای معاصرین، گنجینه

۱. این روایت با اندک تفاوتی در منابع متعدد شیعه و سنی قابل مشاهده است.
۲. من وریخ مؤمناً فکانما احیاه «سفینه البحار»، ج ۲، ص ۶۴۱.
۳. عند ذکر الصالحین تنزل الرحمة «سفینه البحار»، ج ۱، ص ۴۴۷.
۴. کشف (۱۸) آیه ۳۰.
۵. اعراف (۷) آیه ۱۷۰.

* تندیس تقوا و تزکیه

شرح حال علمای ربانی مآدبه ای معنوی است که گرسنگان حکمت و معرفت لقمه هایی از آن را برمی دارند و چشمه آب حیاتی است که تشنگان مکارم و فضائل از آن جرعه هایی می نوشند و کام جان خویش را سیراب می سازند.

در این مزرعه آخرت و دار عبرت همواره بر بستر باصفای تشیع شخصیت هایی می زیسته اند که چون مشعل هایی فروزان شبستان بشری را روشنی می بخشیده اند، عالمان و عارفانی که پیام انبیا را صیانت کردند، به دستورات قرآن و عترت عمل نمودند و از مصادیق بارز «العلماء ورثة الانبیاء»^۱ گردیدند، همشان این بود که خود را بسازند و پس از تزکیه درون با عشق و دلسوزی به هدایت دیگران اهتمام ورزند، از این جهت کسی که تاریخ زندگی چنین نامدارانی را قلمبند نماید بر حسب روایتی که از معصومین نقل گردیده، گویی آنان را زنده نموده است.^۲

اقا سید ابوالحسن هاشمی قمی، حاج سید حسین فاطمی قمی، حاج میرزا عبدالله شالچی، آیت الله حاج سید جعفر شاهرودی، آقا شیخ اسماعیل تائب تبریزی و آیت الله سید مهدی کشفی.

شناختی از معاشران و ارادتمندان ملکی تبریزی موضوع آخرین بخش کتاب است که در رأس آنان امام خمینی قرار داد؛ سرهنگ محمود مجتهدی، آیت الله گنبدی همدانی، آیت الله میرزا خلیل کمره‌ای، آخوند ملا علی معصومی همدانی، آیت الله سید احمد لواسانی، شیخ محمدتقی بافقی، حاج سید صادق لواسانی، آیت الله سید ابوالقاسم خوبی، آیت الله حاج شیخ محمدرضا طبسی نجفی، شیخ محمدتقی بهلول و آیت الله العظمی مرعشی نجفی در زمره اشخاصی معرفی شده‌اند که با مرحوم ملکی تبریزی مأنوس بوده و ارادت ویژه‌ای به ایشان ابراز می‌داشته‌اند.

* محاسن این اثر

کتاب شیخ مناجاتیان این حسن را دارد که در آن علاوه بر استفاده از منابع کتابخانه‌ای از تحقیقات میدانی استفاده فراوان شده است. مؤلف عقیده دارد زحمت دیگران در خصوص پرداختن به زندگانی و اندیشه و اخلاق میرزا جواد ملکی مانع از نگارش این نوشتار نبود، زیرا درباره ایشان نکاتی بدیع و تازه به دست آمده که اگر در کتابی غیر از شرح حال ایشان می‌آمد مطالب ذبح می‌گردید و آن طور که باید و شاید حق این شخصیت رعایت نمی‌گردید، به علاوه برخی کتاب‌ها و مقالاتی که در زمینه زندگی این عارف بزرگ نگاشته شده خالی از تکرار یا برخی کاستی‌ها و اشتباهات نیست، لذا به نظر رسید همه آنچه درباره این فرزانه عالیقدر در منابع موجود است در یک جا، تدوین و سامان یابند.

مؤلف برای دریافت مطالب جدید و کشف ابعادی ناگفته از شخصیت عارف تبریزی از کتابخانه‌ها و کتاب‌ها بیرون رفته و به قفسه سینه‌ها و بایگانی ذهن‌ها و خاطرات افراد مطلع و مرتبط با این مرد بزرگ مراجعه کرده است؛ او بر این باور است نوشتن مطلب درباره شخصیتی که هنوز فرزندان، نوادگان، خویشاوندان، شاگردان و آثار علمی وی در دسترسند اکتفا به منابع مکتوب قبلی کاری ناقص و به دور از اصول نگارش و پژوهش است.

ناگفته نماند آقای نورمحمدی در دو کتاب عارف سالک و ناگفته‌های عارفان مطالبی را درباره میرزا جواد آقا ملکی تبریزی و برخی شاگردانش آورده بود، اما عطش تحقیق درباره این فقیه

۶. این نوشتار در کتاب *هزار و یک کلمه*، ج ۳، کلمه ۳۵۱، ص ۲۹۵ آمده است؛ همچنین در کتاب *در آسمان معرفت* که به بنان و بیان علامه حسن زاده آملی است این شرح حال درج گردیده است.

دانشمندان، سیمای فرزندانگان و مانند آنها مشاهده کرد؛ در برخی نوشته‌های شاگردان ایشان نیز از جمله کتاب *جامع الدرر آیت الله حاج سید حسین فاطمی رضوی قمی* و کتاب *دین و وجدان اثر آیت الله حاج شیخ عباس تهرانی* و غیره می‌توان نکاتی خاطره‌گونه، اخلاقی و درس‌آموز از زندگی ملکی تبریزی ملاحظه نمود.

در خصوص شرح حال این عارف و الا مقام به طور مستقل چندین نوشتار تهیه و تدوین شده است. علامه حسن حسن زاده آملی در مقاله‌ای مبسوط و مفصل نکات جالبی از زندگی، مقامات معنوی، مکاشفات و آثار و شاگردان حاج میرزا جواد ملکی را مطرح نموده است که خواندنی و با حلاوت است.^۶ آثار دیگری که به طور مستقل به شرح حال وی پرداخته‌اند عبارتند از:

۱. سید عباس موسوی مطلق، آیت عرفان، نشر مهراس، قم، زمستان ۱۳۷۹.
۲. صادق حسن زاده، طبیب دل‌ها (گفته‌ها و ناگفته‌ها درباره عارف کامل میرزا جواد آقا ملکی تبریزی)، چاپ سوم، آل علی، قم، ۱۳۸۰.
۳. احمد لقمانی، میرزا جواد آقا ملکی تبریزی مردی از ملکوت، قم، ۱۳۷۸.

* شناخت اجمالی کتاب و مباحث آن

حجت الاسلام والمسلمین محمد جواد نورمحمدی از همکاران طرح‌های پژوهشی در پژوهشکده باقرالعلوم (ع) اخیراً با همتی وافر و تلاش ارزنده‌ای دست به نگارش اثری تحت عنوان شیخ مناجاتیان زده است که می‌تواند ناسخ تمامی نوشته‌های قبلی درباره حاج میرزا جواد آقا ملکی باشد. کتاب حاضر در ۴۵۴ صفحه تدوین یافته و در سه بخش ساماندهی شده است و انتشارات مهر خوبان به طبع آن پرداخته است.

در بخش اول، دوران کودکی و نوجوانی، خاندان، خانواده، استادان، حالات معنوی، سیر و سلوک، آثار و شاگردان این نامدار عرصه عرفان به خوانندگان معرفی شده است. شناختی از فرزندان حاج میرزا جواد آقا و اسنادی جالب از افزوده‌های دیگر این بخش است.

بخش دوم کتاب به شرح حال شاگردان ایشان اختصاص دارد که در نه فصل تنظیم شده است، یعنی هر فصل اختصاص به یکی از پرورش یافتگان مکتب ملکی تبریزی اختصاص یافته است؛ این افراد عبارتند از: آیت الله حاج شیخ عباس تهرانی، آیت الله حاج شیخ محمدحسین غروی، آیت الله سید محمود مدرس یزدی،

عارف موجب گردید که به این بضاعت اندک اکتفا ننماید و کمر همت بسته افراد و اشخاصی را که به نحوی اطلاعاتی درباره ملکی تبریزی دارند در شهرهای گوناگون بیابد و از آنها خاطره یابی کند، با آنان مصاحبه نماید و با توجه به این اطلاعات جدید و یافته های گفته نشده کتابی جدید به نگارش درآورد. نویسنده کوشیده است اطلاعات جدید خود را این گونه به دست آورد:

سخنرانی های استاد سید عبدالله فاطمی نیا در سال های اخیر؛ گفتگو با شیخ عارف حاج شیخ اسدالله طیار؛ گفتگو با شیخ محمدعلی مجاهد نجف آبادی؛ گفتگو با آیت الله حاج سید موسی شبیری زنجانی؛ گفتگوی تلفنی با استاد منوچهر صدوقی سها؛ گفتگوی تلفنی با حاج سید حسن فاطمی؛ گفتگوی تلفنی با حاج سید محمد فاطمی؛ مصاحبه با آیت الله سید علی مدرس و واعظ؛ مصاحبه با آقا سید علی هاشمی فرزند آقا سید ابوالحسن هاشمی قمی؛ مصاحبه با سید ابراهیم خسروشاهی؛ مصاحبه با پروفیسور سید حسین مدرس طباطبایی؛ مصاحبه با حاج سید ابوالحسن شکری؛ مصاحبه با حاج حبیب الله بیگدلی خیاط؛ مصاحبه با حاج شیخ مجید شالچی درباره مرحوم شالچی (شاگرد ملکی تبریزی)؛ مصاحبه با حاج احمد آقا محمدزاده فرزند آیت الله حاج شیخ عباس تهرانی؛ مصاحبه با حاج آقا محمدرضا صاعد برادرزاده آیت الله شیخ عباس تهرانی؛ مصاحبه با سید صادق شمس؛ گفتگوهایی با نوادگان و بستگان ملکی تبریزی از جمله خانم طاهره رومیانی نواده ایشان فرزند سکینه خانم ملکی، خانم فاطمه ملک آذری نتیجه حاج میرزا جواد ملکی ساکن قزوین، فاطمه ملک آذری نوه ایشان و ساکن در تهران، خانم رباب ملک آذری نتیجه ملکی تبریزی (ساکن تهران)، همسر حاج حمید آقا ملکی معیری نوه میرزا جواد آقا و ساکن قزوین.

همچنین در تدوین کتاب از یادداشت های منحصر به فرد و مخطوط آقایان سید ابراهیم خسروشاهی، سید علی غروی، حاج محمدتقی شالچی، مهندس جواد ملک آذری (ساکن تبریز) و نیز دفترچه جیبی مرحوم میرزا عبدالله شالچی، نسخه خطی جنگ آیت الله سید مهدی کشفی و ... استفاده شده است. در ضمن تصاویر زیبای رنگی از عرفا و مشاهیر معاصر بر ارزش کتاب افزوده است.

* تذکراتی برای منتقح گردیدن کتاب

تلاش محققانه جناب آقای نورمحمدی با تحمل آن همه مشقت و برخی ناگواری ها بسیار شایسته تحسین و تقدیر است، منتها خوب بود که ایشان در یک بازنگری نهایی برخی کاستی ها را

برطرف می نمود و بر ارزش کتاب مزبور می افزود. راقم این سطور نکاتی را برای منتقح گردیدن کتاب تذکر می دهد، امید آن که در طبع های بعدی مورد توجه قرار گیرد و پالایش و پیرایش جدید در اختیار علاقه مندان قرار گیرد:

۱. در صفحه ۲۲ می خوانیم «... ملکی تبریزی در خانواده ای باتقوا و پارسا به دنیا آمد» اما شایسته بود تاریخ ولادت ایشان درج می گردید یا حداقل قرآتی در این باره می آمد.

۲. در ص ۹۰ الی ۹۱ به دیدگاه سیاسی میرزا جواد آقا اشاره ای گردیده و نویسنده خاطر نشان ساخته در این مورد اطلاع چندانی ندارد، سپس برخی خاطرات را ذکر نموده که نشان می دهد وی به امور سیاسی اجتماعی بی توجه نبوده است، اما در یکی از آثار این عارف نکته ای دیده می شود که می تواند مؤید این بعد از زندگی وی باشد، در جایی از حضرت علی (ع) نقل می کند:

«بر حذر باش از این که ده یک بگیری [مأمور مالیات حکومت جور شوی] و یا جاسوس، شرطه (پلیس) [برای ستمگران] و ...»^۷

۳. عنوان روی جلد با عناوین صفحه عنوان، صفحه شناسنامه و فهرست نویسی پیش از انتشار مطابقت ندارد و با هم یکی نمی باشند.

۴. در مواردی آیات قرآن بدون مأخذ و عاری از ترجمه آمده اند (ر. ک: ص ۴۸، ۱۴۴ و ۳۹۷).

۵. اسامی نویسندگان و برخی شخصیت ها یکنواخت ضبط نگردیده اند و نوعی دوگانگی در این مورد مشاهده می گردد، مثال محمد راستگو سید محمد راستگو، میرزا حسن آشتیانی و میرزا محمدحسن آشتیانی، سید احمد فهری زنجانی، آیت الله فهری و آقا سید احمد فهری.

۶. ضبط تاریخ و سال در سراسر کتاب یکسان نمی باشد، قمری، شمسی یا میلادی بودن برخی ارقام تاریخی مشخص نیست، همچنین اعداد گاهی به صورت حروفی و گاه به شکل رقمی نوشته شده است.

۷. افتادگی ها و کاستی ها در عبارات و جملات، برای مثال ر. ک: ص ۳۱: همت الهی که البته در مورد خداوند لفظ همت به کار نمی برند؛ ص ۴۰ یک سطر به آخر: «جمعی از دنیاپرستان در آن جا می خواندند» که کلمه آواز افتاده است؛ ص ۶۲: در مسیر خود به حضرت شاه عبدالعظیم حسنی رفتند که لفظ حرم در متن نیامده است؛ ص ۱۸۵: ترکمنچای که صحیح آن ترکمان چای است؛ ص ۱۲۴: «در بیماری فوت ایشان» که بعد از بیماری کلمه «منجر به» باید اضافه گردد.

۸. در مواردی افعال در یک پاراگراف به صورت جمع و مفرد آمده است و روند ثابتی دنبال نشده است:

نماز جماعت را در مسجد بالاسر حضرت معصومه و گاهی در فیضیه اقامه می کرد و شاگردانی نیز در معارف ... تربیت کردند (ص ۶۲).

ص ۱۱۴: مطابق با ۱۳۱۳ ق متولد شدند، پس از رشد و شکوفایی به تحصیل پرداخت و مدتی نیز به تحصیل علوم دینی مشغول گردید ... اما دیگر ادامه ندادند ...

۹. تکرار غیر ضرور کلمات، برای نمونه در ص ۳۲، ذیل خاندان ملکی تبریزی در شش سطر کلمه خاندان شش بار تکرار شده است که نیاز به این همه تکرار نبود.

۱۰. جملات آشفته که نیاز به اصلاح و ویرایش دارند، ص ۱۴۳:

«از مکتوبات و نامه های وی به دوستان و ارادتمندانش چیزی در دست نداریم، اما گمان آن داریم که ایشان به دوستانش نیز نامه هایی نوشته باشد و با تحقیق بتوان آن را پیدا کرد. امید که این مجموعه نیز صورت انجام پذیرد و در اختیار جامعه قرار گیرد. البته در مجموعه حاضر یکی از آن نامه ها می آید که امید است سودمند افتد ...»

۱۰. برخی مطالب در جای خود نیامده اند و شایسته بود در مبحث مورد نظر سامان می یافتند، در صفحات ۶۲ و ۶۳ از ارتباط امام خمینی با ملکی تبریزی و شرکت آن روح قدسی در درس اخلاق وی سخن گفته شده است، در حالی که بهتر بود این نکات در بخش سوم می آمد؛ همچنین ذیل شرح حال شاگردان ملکی تبریزی مطالبی درباره میرزا جواد آقا آمده است که درخور بخش اول هستند، نه بخش دوم.

۱۱. مشخصات مجلات و مقالات در منابع و مآخذ پایانی کامل نمی باشند.

۱۲. به عناوین برخی کتاب ها کلماتی اضافه شده یا اشتباه ضبط گردیده و آن منابع از عنوان واقعی خارج شده است: «شرح حال حضرت آیت الله العظمی اراکی» که درست آن شرح احوال ... است؛ توحید مفضل که صحیح آن توحید مفضل است؛ تاریخ حکما و عرفانی متأخر بر صدر المتألهین که کلمه «بر» اضافه می باشد و در عنوان اصلی کتاب نیست؛ تاریخ علای خراسان که در اصل تاریخ علمای خراسان بوده است؛ کتاب معروف امام خمینی کشف الاسرار ضبط گردیده، در حالی که کشف اسرار است.

۱۳. نام برخی کتاب ها دقیق ضبط نگردیده اند، و این

ویژگی برای برخی کتاب ها بطور آشکار مراعات نشده اند: الذریعه که کامل آن «الذریعه الی تصانیف الشیعه» می باشد؛ المیزان که ضبط کامل آن «المیزان فی تفسیر القرآن» است؛ بحار الانوار که نام کاملش «بحار الانوار الجامعة لدرر الاخبار الائمه الاطهار» می باشد؛ سفینه البحار که نام کامل آن «سفینه البحار و مدینه الحکم و الآثار» است؛ ریحانة الادب که عنوان واقعی آن چنین می باشد: «ریحانة الادب فی تراجم المعروفین بالکنیه واللقب»؛ نقباء البشر که کامل آن «نقباء الشر فی القرن الرابع عشر است»؛ نگرشی بر مقاله قبض و بسط تئوریک شریعت که البته نامی که مؤلف آن آیت الله سید محمدحسین حسینی تهرانی برایش برگزیده است این است: «نگرشی بر مقاله قبض و قبض تئوریک دکتر عبدالکریم سروش»؛ مکاسب شیخ انصاری که ضبط صحیح آن «المکاسب یا متاجر» است.

۱۴. در فهرست پایانی (نام کتاب ها) به اشتباه نام برخی مکان ها به عنوان کتاب آمده اند: بیت المقدس، بیمارستان فیروزآبادی، بیمارستان کامکار؛ همچنین برخی منابع که مجله و نشریه اند تحت عنوان کتاب معرفی شده اند همچون مجله پیام حوزه، مجله حوزه، مجله نور علم و ...

۱۵. در ص ۷۵ نویسنده ذیل معرفی کتاب المراقبات یا اعمال السنه خاطر نشان می نماید ترجمه فارسی آن تحت عنوان سلوک عارفان به دست آقای سید محمد راستگو انجام پذیرفته است و از این عبارت برداشت می شود که گویا صرفاً یک ترجمه از این اثر در دسترس است، در حالی که دو سطر بعد مؤلف متذکر گردیده است از این کتاب سه چاپ موجود می باشد یکی به خامة ابراهیم محدث، دیگری به قلم محمد تحریرچی و دیگری ترجمه سید محمد راستگو. مؤلف در ادامه ترجمه «راستگو» را گردانیده کاملاً از کتاب المراقبات معرفی می کند، اما می افزاید مترجم این کتاب کار خود را از حالت یک ترجمه دقیق و استوار ... خارج کرده است که این دو عبارت متناقض هم هستند؛ به علاوه یک ترجمه دیگر مغفول مانده است:

المراقبات، ترجمه علیرضا میرزا حکیم خسروانی، چاپ مکتبه الشفیعی.

۱۶. در اکثر صفحات کتاب نام مؤلف و مأخذی که مطلبی از آن نقل شده در متن آمده است و در پاورقی نیز آن مأخذ و مؤلف معرفی گردیده است، در صورتی که باید به یکی از آنها اکتفا می شد.

